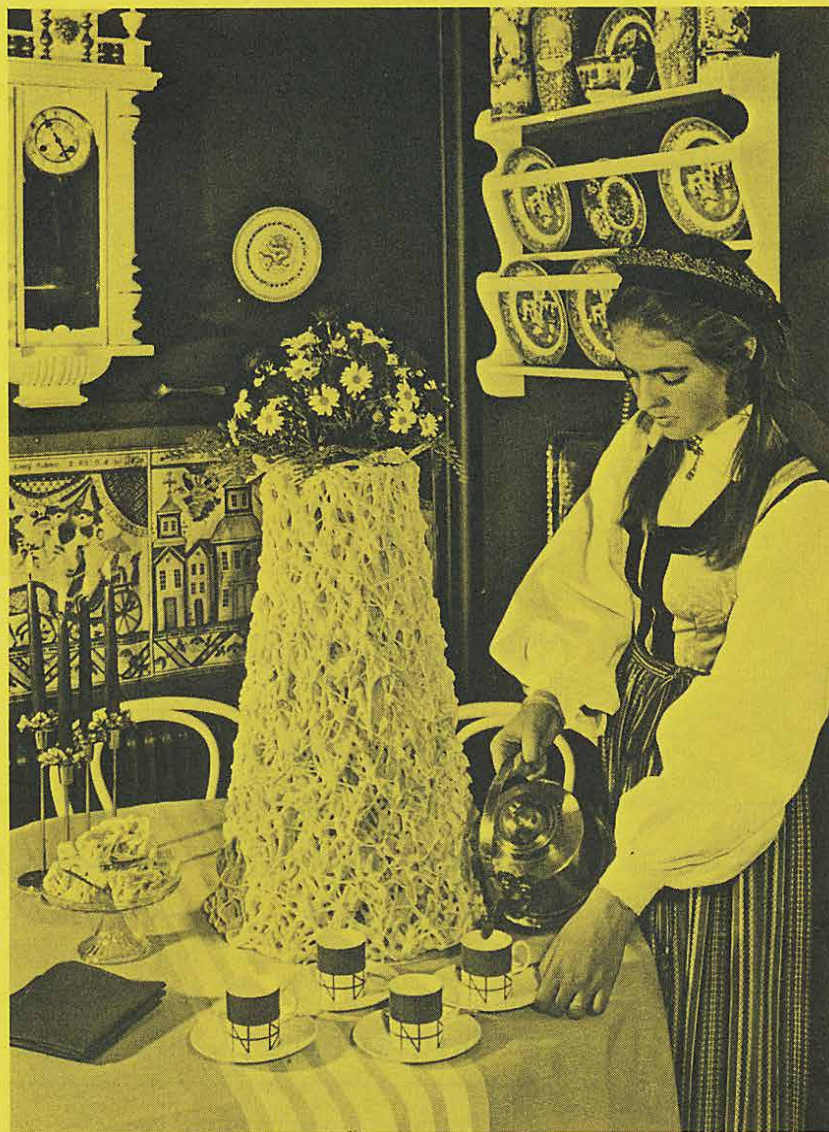

Byahornet

= Skåneland

NUMMER 3

ÅRGÅNG 38 1979

TOR FLENSMARCK

DEN STORA DÖDEN

(om Digerdöden 1349-50 i Skåne)

Från Halland och över Öresund kom hon — den store dödhen, braaddödha, stora Plågahn, Magna Mortalitas, Grandis Pestilentia eller Febris Pestentialisin i Skåne på hösten år 1349. I augusti månad hade farsoten kommit drivande med en herrelös hansakogg från England till Bergens hamn i Norge. Ungefär vid samma tid grundstötte en annan hansakogg på Jyllands förrådiska västkust. Besättningarna var döda, men lasten värdefull. I Bergen togs den omhand av stadens köpmän och på Jylland av fiskarbönderna. Bårgarna blev pestens första offer i Norden.

Farsoten spred sig snabbt och en norsk historiker, J. Ernst Sars, har beräknat att av människorna inom Bergens biskopsdöme, cirka 100.000, återstod i oktober 1349 högst 60.000. Av hela Nordens befolkning skall en tredjedel ha dukat under.

Hur många dog då i Skåne? Någon folkbokföring existerade inte, men på grundval av den s.k. peterspenningen — en skatt som under medeltiden utgick till påven; ibland kallad Romskatten och känd sedan 1000-talet; betraktad som en skatt till aposteln Petrus — som utgick med en penning per hushåll kan vissa troliga gissningar göras om hur många skåningar vi var vid denna tid. Siffran bör bli drygt 100.000. Skall verkligen en tredjedel av dessa ha dött i pesten? Cirka 35.000?

Några säkra uppgifter från de aktuella åren finns inte i samtida krönikor och dagböcker, vilket inte är så underligt om man betänker, att skrivarna oftast var munkar och att de sjuka som regel sökte sig till klostren för hjälp och vård. Åtskilliga präster, munkar och nunnor drog från sjukläger till sjukläger tills de dragit sjukan på sig och fått sin helsot. De fåtaliga anteckningar vi har här är från åren strax efter det att farsoten ebbat ut och klostren åter befolkades.

Nya skrivare satte sig då att rekapitulera de genomlidna fasorna. En munk har präntat: "Magna pestilentia erat in scania...", men om han avsåg Skåne eller Skandia (Norden) är omöjligt att avgöra.

Lektorn och kaniken Mogens Madsen i Lund (f. 1527 28/9 i Helsingborg och d. 1611 6/3) skriver i sin *Regum Daniae Series* (Dansk kungaräcka) under Anno Domini 1349. "Secuta est gravis pestilentia per orbem, vulgo dicta: den sorthe Død,". (En svår pestsjukan har hemsökt världen, i vanligt tal kallad den svarta döden). Han grundar detta på gamla handskrifter, klosterkrönikor och historiska utgåvor. Han var en ytterst lärd herre och blev superintendent i Lund, men om digerdöden i Skåne har han ingenting att tillägga.

Författaren Henrik Smith (eller Weyger) från Malmö (f. ca. 1495—1500 och d. 1563 i pesten) nämner i sin danska

årsbok, Memorabilia et notatu digna ex chronicis Hend. Fabri Malmog., under året 1348. "Samme aar gick der en stor suar pestelentze offuer all werden, som kalledis den sorte død eller store død, och den først borttog de wnge och spede børn, der efter wnge drenge och piger, siden midalders folck, paa det siste de gamle, den ene befengdis aff den anden, och huo befengt wor, leffde icke lenge. ... Men wdi Danmarck och Sønder Jylland døde saa mange, ath store bonde byer stode øde och der fore siden bleffue aldrig opbygde, som mand end nu maa se y Jylland, ath der ligger store heder øde, som sta end y denne dag met rene och stene, ath der haffuer werit ager; och de aldrig bygis effter denne dag, wden saa worde, ath Dane konning wille forbiude, ath ingen Juder (jyllänning) vnge eller gamle skulle saaledis wandre till andre land, som de gjøre inden xl arrs tidt først."

Denne skåning har intresserar sig mera för Sönderjylland än för Skåne. Hur digerdöden gått fram här bryr han sig inte om att återge.

En själländsk krönika omtalar att under år 1348 härjade pesten hela landet och att dödligheten var stor i hela Danmark under 1349. I samband med detta menar Ragnar Blomqvist, infödd lundabo, fil. doktor, f.d. docent i konsthistoria vid Lunds Universitet och statsantikvarie i Lund; "Direkta uppgifter om att farsoten skulle ha härjat i Skåne saknas, men man kan därav inte förmoda, att den skonat detta landskap. På Själland gick den hårt fram. Där lågo ännu 1370 enbart av Roskildedomkyrkans jordagods 98 gårdar och möllor och 71 hus öde på grund av svarta döden. Samtliga kända altarstiftelser i domkyrkan — det är inte mindre än nio —

under Peder Jensen Galens ärkebiskopstid (1334—55) gjordes före året 1350. Möjligen kan det ha samband med pestens härjningar. Det altare ärkebiskopen själv byggde i korets södra del åt Thomas af Canterbury och den heliga Anna stiftade han 1342." Domkyrkan med dessa stiftelser är den ärkebiskopliga i Lund.

Genom att studera domkyrkans, biskopskyrkornas och klostrens gåvoböcker och dödsböcker för tiden 1348—51 i jämförelse med åren före och efter får man en tydlig bild av att något ut över det vanliga ägt rum. I Liber Daticus Roskildensis (vissa uppgifter även i skånska motsvarigheter, nämnda nedan) inskränker sig notiserna till en eller två per år fram till 1350, då hela sex återfinnes! — Nog måste dödligheten ha varit stor på Själland.

Man får ju hålla i minnet, att dessa notiser gäller kyrkans välgörare, vilka samtliga var prelater eller rika jordägare ur frälset. Vanligt folk kunde dö som flugor utan att klosterskrivaren spillde sitt svarta bläck.

Liber Daticus Lundensis visar ett liknande förhållande. År 1350 skjuter dödstalet i höjden. De arma människorna blir ytterst givmilda mot kyrkan och klostren.

Bosjökloster vid Ringsjöarna i hjärtat av Skåne fick den 3 mars 1348 mottaga Gaddaröds gård vid Degeberga i donation från ridder Gregers Pedersen Krogenos til Vittsköfle. Då hade ännu inte pesten nått Norden, men brodern Holger var domprost i Lund och hade möjligen hört talas om att farsoten närmade sig. Över huvud taget kände man till denna Guds straffdom över Jordens folk. Oatliga järtecken som blodregn, ödleregn och neddimpande ormar och paddor

från himlen hade förberett människorna. Luftsken (kometer) hade också syns över Europas länder. Den 20 december 1348 stod över taket på påvens palats i Avignon en väldig eldpelare och brann under en dryg timma och väckte åskådarnas undran och skräck.

Under 1349 donerade endast Truid Tanes och Peder Eskilsen (Geed?) delar av en gård i Fogdaröd i Höörs socken till Bosjö. Vittne till skrivelsen var tingshöraren Jacob Andersen i Frosta.

Under 1350 tog donationerna plötsligt fart. Johan Ottesen i Oxie donerade gården Barstorp söder om Glostorp, Morten Myngzriidh (d.v.s. i Misseröd) donerade en gård i Fogdaröd, Johannes Andersen donerade den gård benämnd Lillöe, som han av priorn i Bosö Niels Poose haft som lån (säkerhet?). År 1351 donerade Peder Nielsen Lang i Valløse (Vollsjö) en gård i Farhult i Långaröds socken och priorn Niels Poose donerade silver. Aage Rathe och Jon Bing donerade gårdar i Lilla och Stora Skäglinge. Per Askebrenner donerade en gård i Stehag (Haszle Scotanga Sogn). Johan Gøtssen, kallad Gal (Galen-ätten) donerade gård i Röinge (rotunga) i Stoby (Stoogby) socken. (Redan 1347 hade han donerat en gård i Träne och skrevs då Johan Gaalen). Detta år 1351 fortsatte donationerna med Jon Korne som gav en gård i Häggenäs, borgaren Abraham Magnusen i Malmö som skänkte en gård därstädes och Thord Tuvesen som donerade en gård i Bökestorp. År 1352 finns endast en donation antecknad. Det är Niels Poulsen i Gärds som skänker en gård i Ö. Sönnarslöv.

Lunds domkyrka erhöll naturligtvis många donationer dessa år. Här kan i korthet nämnas år 1350, då den förnäma frun Botilde Bjørnsdoter (Skytte) dog.

För att årlig själamässa skulle firas i koret i Lundadomen, skänkte hon två gårdar i Alesta i Färs härad, inbringande två mark och två ören silvermynt, vilket sålunda skulle fördelas, att åt kanikerna som ha varit närvarande vid mässan gives en mark silver, åt tillfälligt tjänstgörande två öre, åt skolynglingar (vilka sjöng i dōmen) och andra fattiga tre öre och åt dem, som ringa i tornet, ett öre silvermynt och om något blivit över, må det avstås åt kyrkans underhåll.

Så sent som 1352 dog prästen och kaniken i Lund, herr Josef Botulfsen (också en Skytte), som åt domkapitlet i Lund skänkte sin gård Kjesie, belägen i Västerstads socken och av vilken han hade fått en halv bytta smör, Till att dela mellan kanikerna, andra tjänstgörande och de fattiga skulle givas en mark silver, för att på årsdagen av donationen själamässa över honom skulle hållas.

I en gammal urkund slutligen finnes en udda notis om en Svend Torsen, som dog år 1350. Han var conversus laicus barbatus, d.v.s. skäggig lekmannabroder vid nunneklostret på Bosø. Det kan förefalla något märkligt, att en man vunnit inträde vid ett nunnekloster, men Svend var inte klosterbroder. Redan under slutet av 1000-talet intogs män på detta vis. De var alltså lekmän, som utförde arbete, för att nunnorna helt skulle kunna ägna sig åt andakt, läsning och skrivkonsten. För att man ej skulle förväxla dem med munkar, behöll de håret och lät skägget gro. I övrigt levde de enligt gängse klosterlöften.

Denne Svend Torsen tillhörde en gren av den skånska Baadätten, vilken förde en drakhuvudprydd båt i sitt vapen.

Nåväl — hur många dog då i Skåne? Siffran 35.000 kan tyckas hög, men av en befolkning på 100.000 har väl normalt

sett cirka 10.000 fötts och lika många dött årligen. Kullarna var synnerligen stora och dödligheten därefter. Om digerdöden så fördubblat antalet dödsfall och drygt det, kommer vi upp i den omtalade tredjedelen av befolkningen.

När svarta fläckar slog ut på huden visste man att det var Allhärjaren, Världshärjaren som tagit sin boning i kroppen. Med fasa såg människorna hur nära anhöriga raskt och ohjälpligt rycktes bort. Endast om Gud gjorde underverk kunde någon tillfriskna. Sjukan kom in genom näsan och orsakade kraftiga nysningar. Omgivningen sade "Gud Hjälpe" eller "Pro sit", men drog sig undan och lämnade den sjuke åt sitt öde. Föräldrar övergav sina barn. Man drev ut dem ur gården och stängde portarna.

I övrigt var symtomen: rysningar och hetta omvartannat, kräkningar och huvudvärk, svindel, duvna ögon, andtäppa och andekvav, svart tunga, svår törst, matthet, blod i avföringen och urinen, blodhosta och stinkande andedräkt, rödsprängda bindehinnor och blödande hud. Buboner, d.v.s. svarta bölder stora som gåsägg slog ut i armhålor, käkvinklar och ljumskar. Den sjuke blev blossande röd i ansiktet, yrade och raglade, talade som en drucken. Han ansattes av stor ångest och blev våldsam. Vetskapen om att döden följde på tredje dagen drev många från förståndet. De blev döda för världen ännu medan de levde.

Något botemedel kände man inte till, men i förebyggande syfte skulle man bränna enris, enbär, kamfer och andra väldoftande ting samt avhålla sig från vatten, överdåd i mat och brända drycker. Man borde sova på bestämda tider och inte inandas den tjocka,

stinkande och giftiga dimma, som svepte fram över jorden. Ibland sades den vara gul till färgen och ibland röd som blod. Den följde med förkärlek kusten och drev sedan in över land, dräpande allt och alla. Därtill kom att lustan gjorde kroppen svag och mottaglig för pesten. "In peste Venus pestum provocat." Könsumgänge utmanar pesten!

Ute i Europa hänföll folk åt sexuella orgier och självgisslande. De drog kring i stora skaror, piskade sin egen rygg eller lät sig piskas. I Norden känner man inget slikt skick. Dessa s.k. flagellanter försökte dra över gränsen från Tyskland in i Danmark, men avvisades av en kunglig förordning, som talade om "deris lastelige vandel".

Hos oss tände man upp reningseldar på gator och torg. Runt byarna hände det att man anlade skogseld i ring, för att lågorna och hettan skulle skydda gårdarna. Man rökte med enbär inomhus. Man lade starka kryddor och hällde rikligt med ättika i maten. Den sjukas egna exkrementer ströks över bölderna på hans kropp. Ett pulver, kallat teriak (av grekiskans theriakos = tjänligt mot djurgift), innehöll upp till 71 beståndsdelar, däribland Ormkött och Opium. Detta medel var avsett för invärtes bruk. I Lunds domkyrka förvarades dessutom 417 olika relikier från helgon- armar, tår, ben, fingrar, hår, naglar och andra kroppsdelar — samt jungfru Marias mjölk, hår och kläder. Till dessa kunde man ställa sina böner och sitt sista hopp. En av dessa relikier har visat sig vara foten av en säl!

Man återföll också i rent hedniska ritualer. Människooffer och levande begravning togs åter till heders. Man satte småbarn och kyska jungfrur "Kvicka i jord". Berättelsen om den lilla flickan

som lurades ner i graven med en smörgås är känd från Västergötland och Norge. Vid den första skoveln nedstörtande mull ropade flickan förtvivlat: "Kasta ej jord på min smörgås!" — Mycket fattiga människor sålde sina barn för föda. Dessa barn skulle sedan levande begravas. Även i Skåne och Danmark berättar traditionen om slika fall.

Legender spirade länge efter dödens härjningar, särskilt i Norge, där de bevarats till ett antal av 200 stycken och numera utgivits i tryck. Även i Skåne finns legender, som handlar om ödelagda bygder, där ensam man eller kvinna överlevt och dragit sig fram tills en dag en individ av motsatta könet dykt upp och släktets fortbestånd småningom trygats.

Efter den stora döden tändes åter hoppet. Adam och Eva återfick ett hörn av paradiset. Att kvinnornas fruktsamhet ökade starkt under 1300-talets senare hälft är ett ovedersägligt faktum — vad den stränge Guden krävt åter med sin

straffdom, returnerade den gode Guden nu med rundhänthet.

I vågor vände farsoten åter — 1495, 1500, 1503, 1508, 1532 och 1548. 1565 var också ett stort pestår och om detta skriver en krönikör: "offren lades tillhopa på varandra i stora och vida grifter, liksom man plägar salta fläsk".

Efter stora döden 1349—1350 levde minnet länge kvar. I Peder Månssons Bondakonst från 1500-talets förra hälft står följande rim:

*Nu ligger i Swärike mang gotz-ödhe,
som fordom waro uptakin madh storo mödhe.
Storo stenröör bevisa thet nogh,
offwer hwilken är wäxin villande skogh.*

Så såg det ut uppe i Sverige och så såg det ut här i Skåne. Man får förmoda, att flertalet av våra s.k. snapphanegravar — fyrkantiga fördjupningar i jorden — egentligen är rester av gamla husgrunder vilka ödelagts genom "swartholm dödhe". Ännu idag återfinner vi dessa lämningar i Skånes villande skog.

En pilallé på Söderslött